

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

Тищенко Тетяна Миколаївна

УДК 811.161.2' 282.2

**ПОДІЛЬСЬКО-СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКЕ СУМІЖЖЯ У СВІТЛІ
ІЗОГЛОС**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

– кандидат філологічних наук, професор

КОЗАЧУК Ганна Олександрівна, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти

– доктор філологічних наук, професор

ГРИЦЕНКО Павло Юхимович,

Інститут української мови, завідувач відділу діалектології;

кандидат філологічних наук, доцент

МАРТИНОВА Ганна Іванівна, Черкаський державний університет імені Богдана

Хмельницького, доцент кафедри українського мовознавства.

Провідна установа

– Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,

кафедра української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Кіровоград.

Захист відбудеться “7” квітня 2003 р. о 16³⁰ ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано _5_ березня 2003 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вивчення порубіжних діалектних зон є актуальним у сучасній лінгвістичній географії.

Загальнотеоретичні питання міжговіркового та міжмовного контактування висвітлюються у працях М.Дурново, М.Соколова, І.Шмідта, Ф.Жилка, І.Варченка, В.Латти, Т.Назарової, Г.Мартинової, П.Лизанця, Т.Шевченка, С.Прохорової, В.Шеремети, В.Михайленка та ін. Усі дослідники відзначають системність у поєднанні різнодіалектних рис та особливих специфічних рис, зумовлених діалектною взаємодією.

Територія, вибрана для дослідження, є не тільки зоною контакту двох говорів – подільського й середньонадніпрянського, а й двох діалектних систем. У дослідників не склалося єдиної думки щодо межі між південно-західними і південно-східними діалектами. Я.Головацький, К.Михальчук відносили говірки Волині і Поділля до київського наріччя. А.Кримський говірки Поділля вважав західноукраїнським наріччям. І.Зілинський розмежувальну межу між подільськими і середньонадніпрянськими говорами проводив по лінії Біла Церква – східніше Умані – Ананьїв. За В.Ганцовим, подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа визначається лінією східніше Житомира – Умань – Ананьїв. Встановленню подільсько-середньонадніпрянського порубіжжя багато уваги приділили Ф.Жилко, С.Бевзенко, І.Матвіяс, П.Лисенко, Г.Мартинова. Погляди дослідників щодо основних розмежувальних ліній між говорами не завжди збігалися. Ф.Жилко основну розмежувальну лінію проводив через Фастів – Білу Церкву – західніше Новомиргорода. І.Матвіяс зазначає, що частина лексичних ізоглос сягає лінії Біла Церква – Кіровоград, а частина лексичних ареалів східного типу відмежовується від південно-західних у глибині подільського говору. Є.Рудницький, вивчаючи фонетичні й морфологічні особливості говірок Уманщини, зауважив, що “уманські діалекти швидше можна назвати переходовими, бо однією половиною своїх характерних рис уманські говори в’яжуться з південно-західною групою, другою половиною – з південно-східною”¹. Г.Мартинова, досліджуючи побутову лексику правобережної Черкащини, виділяє три пасма ізоглос, центральне з яких концентрується у басейні р.Гнилий Тікич із незначними відхиленнями на схід і на захід і є основною розмежувальною лінією між подільським і середньонадніпрянським говорами.

¹ Рудницький Є. Діалекти Уманщини (Заг. характеристика) // Гуманщина: Краєзнавчий збірник. – Умань, 1927. – С.204.

Однією з причин віднесення досліджуваних говірок до певного діалекту є недостатня база даних різних структурних рівнів, на підставі якої можна було б визначити напрями і динаміку взаємовпливу говірок зон міждіалектної взаємодії.

Фонетичні та морфологічні особливості уманських говірок були предметом досліджень Є.Рудницького, А.Очеретного, А.Могили, спорадично представлені лексеми різних тематичних груп у дисертаційному дослідженні А.Очеретного “Говори Уманського району Черкаської області”, у праці О.Мельничука “Південноподільська говірка с.Писарівка”, словнику діалектної лексики Вінниччини М.Доленка, говіркові особливості східного Поділля подає праця І.Варченка. Побутова лексика подільсько-середньонаддніпрянської межі, куди входить і частина досліджуваних нами говірок, докладно вивчена Г.Мартиновою.

Довго у мовознавчій літературі існувала думка про те, що лексика має низьку ареалогічну та евристичну цінність. Але в останній час з’явилися ґрунтовні дослідження тематичних груп лексики (ТГЛ) різних регіонів: сільськогосподарської лексики українських західностепових говорів (П.Гриценко), ботанічної лексики (І.Сабадош), мисливської лексики західнополіських говорів (Г.Аркушин), лексики тваринництва поліських говорів (В.Куриленко), будівельної лексики західного Полісся (О.Євтушок), ботанічної лексики північного Приазов’я (Л.Фроляк), лексики харчування східнополіських говорів (Є.Турчин), міфологічної лексики карпатського ареалу (Н.Хобзей), назв одягу в карпатських говірках (Н.Пашкова), тваринницької лексики волинсько-подільського порубіжжя (Н.Шеремета), пастушої лексики гуцульського говору (Т.Ястремська), назв їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах (Е.Гоца), будівельної лексики східного Полісся (Л.Дорошенко), гончарської лексики (Л.Спанатій), лексики традиційного ткацтва східнословобожанських говірок (І.Ніколаєнко), весільної лексики східнословобожанських говірок (І.Магрицька) та ін. Спостереження діалектологів показали, що багатий лексичний матеріал однаково цінний при вивченні історії формування українських діалектних систем, поділу українського макроконтинууму і, як інші структурні рівні мови, спроможний забезпечити надійними даними різні галузі мовознавства.

Одним із найдавніших пластів лексичного фонду української мови є сільськогосподарська лексика. Сформована впродовж віків, вона несе інформацію про духовну і матеріальну культуру носіїв мови. Сільськогосподарська лексика привертала увагу дослідників діалектної мови різних регіонів: межиріччя Дністра і Дунаю – П.Гриценка, Полісся – М.Никончука (правобережні), Л.Вигонної, середньополіські говірки – колективна праця відділу діалектології Інституту української мови, Закарпаття – Й.Дзендзелівського, Волині – Г.Козачук, О.Данилюк, лівобережні середньонаддніпрянські – В.Куземи, Одещини – Л.Терешка, В.Карпової, наддніпрянські степові – І.Сухомлина, буковинські говірки –

В.Прокопенко, І.Колісник, Миколаївщини – М.Тимченко, Сумщини – М.Безкишкіної, Хмельниччини – К.Баценко.

Ареалогічні відомості про просторову варіативність сільськогосподарської лексики подають регіональні атласи – “Лексичний атлас Правобережного Полісся” М.В.Никончука, “Лінгвістичний атлас Нижньої Прип’яті” Т.В.Назарової, “Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР” Й.О.Дзендзелівського, Атлас сільськогосподарської лексики Волині Г.О.Козачук. Окремі лексеми на позначення сільськогосподарських реалій подає фундаментальна праця “Атлас української мови”.

Сільськогосподарська лексика східних говірок Вінниччини, західних і середніх районів Черкащини, північно-західних районів Кіровоградщини не була предметом спеціальних діалектологічних досліджень. Окремі лексеми на позначення реалій сільського господарства представлені у розвідках А.Очеретного “Деякі особливості сільськогосподарської лексики говірок західної Черкащини”, Ф.Непийводи “Із спостережень над сільськогосподарською лексикою в говірках Черкащини”, “Лексика землеробства Черкащини”. Важливе значення для дослідження названого регіону має праця А.Кримського “Звенигородщина з погляду етнографічного і діалектологічного”, багата сільськогосподарською лексикою. Окремі лексеми на позначення народної сільськогосподарської номенклатури фіксують регіональні словники П.Лисенка “Словник специфічної лексики правобережної Черкащини” та Д.Брилінського “Словник подільських говірок”. **Актуальність дослідження** зумовлена відсутністю системного опису сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі та необхідністю вивчення перехідної зони між подільським і середньонадніпрянським говорами.

Зв’язок роботи з науковими планами і програмами. Дисертаційне дослідження пов’язане з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Лінгводидактичний опис функціонування української мови” і темою Інституту української мови НАН України “Українська діалектна мова сьогодні: онтологічний та гносеологічний аспекти”, підготовкою Словника українських говорів та Лексичного атласу української мови.

Метою дисертації є системний опис структурної організації сільськогосподарської лексики і на його основі визначення діалектної межі між середньонадніпрянським і подільським говорами.

Для реалізації поставленої мети потрібно було розв’язати такі **завдання**:

- проаналізувати склад, системні відношення, семантичну і формальну варіативність лексики у мікроконтинуумі суміжжя;
- скартографувати сільськогосподарську лексику;

- деталізувати подільсько-середньонадніпрянську діалектну межу;
- окреслити смугу перехідних говірок подільсько-середньонадніпрянського типу;
- визначити мовні рівні, на яких відбуваються явища накладання різнодіалектних ареалів.

Об'єктом нашого дослідження є сільськогосподарська лексика говірок подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі. Ця група лексики належить до однієї з найдавніших і найпоширеніших мікросистем у діалектній лексико-семантичній макросистемі, що дозволяє говорити про її глибоку архаїчність, про важливу роль для вивчення лексичного складу мови.

Предметом дослідження обрано тематичну групу лексики ТГЛ на позначення сільськогосподарських рослин, ТГЛ на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин, ТГЛ на позначення агентів, пов'язаних із рільництвом і городництвом, у говірках подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі.

Методи дослідження. У роботі використовуються описовий, лінгвогеографічний та зіставний методи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено системний опис структурної організації сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонадніпрянської контактної зони; доповнено і конкретизовано свідчення Атласу української мови та діалектологічних праць про подільсько-середньонадніпрянську діалектну межу; визначено особливості сільськогосподарської лексики перехідних говірок.

Джерелами дослідження стали власні польові записи, здійснені протягом 1997-2001 рр. у 131 населеному пункті Вінницької, Черкаської і Кіровоградської областей за спеціально розробленою програмою на основі Програми для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови Й.О.Дзендзелівського, матеріали “Загальнослов'янського лінгвістичного атласу”, “Атласу української мови”, опубліковані і рукописні атласи і словники діалектної лексики.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що висновки та узагальнення можуть бути використані у дослідженнях з української та східнослов'янської ареалогії. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі розширить ареалогічну інформацію і може бути використаним для визначення місця досліджуваних говірок у системі загальноукраїнського макроконтинууму.

Практичне значення дослідження полягає у розширенні бази діалектології новими лексичними та лінгвогеографічними даними. Його результати можуть бути використані при укладанні діалектних словників, Лексичного атласу української мови, у лінгводидактиці вищої школи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Основні положення і результати роботи викладено в доповідях на Міжнародному діалектологічному семінарі (Львів, 2002), Міжнародній науковій конференції “Мова у слов’янському культурному просторі” (Умань, 2002), на Всеукраїнському діалектологічному семінарі (Київ, 2002), на міжвузівській науково-практичній конференції “Лінгвогеографія Черкащини” (Умань, 2000), на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (1999-2000) та УДПУ імені Павла Тичини (Умань, 1999-2002).

Зміст роботи викладено у 8 публікаціях.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані у процесі викладання української діалектології студентам Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження №859/01 від 16.12.2002 р.).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (190 позицій) та додатку – “Атласу сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя” – 153 карти з коментарями. Повний обсяг дисертаційного дослідження – 392 с. Додатки оформлені окремим томом і займають 198 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” обґрунтовано вибір теми дисертації, підкреслено її актуальність, визначено об’єкт дослідження, сформульовано мету й основні завдання, вказано на практичне і теоретичне значення роботи, методи дослідження та подано джерельну базу.

У **першому розділі** “*Структурна організація і семантика сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя*”, який містить три глави, здійснено опис сільськогосподарської лексики за лексико-семантичним принципом. На підставі системи понять, яку репрезентують конкретні лексеми, виділено тематичні групи на позначення сільськогосподарських рослин, на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин та на позначення агентів.

У **першій главі** “*Тематична група лексики на позначення сільськогосподарських рослин*” розглянуто внутрішню організацію ТГЛ. На підставі віднесеності денотатів до певної біологічної родини, призначення реалії виділено лексико-семантичні групи (ЛСГ): 1) на позначення ранніх зернових; 2) на позначення стебел злакових; 3) на позначення способів складання снопів та зберігання соломи; 4) на позначення пізніх зернових; 5) на позначення бобових; 6) на позначення технічних культур; 7) на позначення городніх культур; 8) на

позначення коренеплодів; 9) на позначення лілійних; 10) на позначення сланких рослин. Кожна ЛСГ на позначення сільськогосподарських рослин є структурною цілісністю, характерними ознаками якої є гіперо-гіпонімічні відношення компонентів, синкретизм лексем, мотиваційні зв'язки між елементами суміжних ЛСГ. Деякі групи (наприклад, ЛСГ на позначення способів зберігання соломи) відзначаються структурною автономністю і введені в ТГЛ на позначення сільськогосподарських рослин з логіко-понятійної точки зору. Аналіз здійснено за схемою: репрезентація семи, встановлення системних відношень у межах ЛСГ, просторова поведінка лексем. Наприклад, на досліджуваній території на позначення семи 'городня рослина, однорічний і багаторічний овочевий коренеплід, що вживається як їжа і корм для худоби, а також є сировиною для промисловості', функціонує лексема *бу'р'ак* та фонетичні варіанти *бу'рак*, *ба'рак*, *бо'рак*. Випадки вживання лексеми *бу'рак* із теперішньою семантикою задокументовано з II пол. XVII ст. Сучасна нормативна форма *бу'р'ак* із вторинним м'якшенням [р] засвідчується приблизно з XVIII ст.

Згідно з атласом сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського суміжжя, основна розмежувальна лінія ареалів [р] : [р'] проходить по лінії Гудзівка – Богачівка – Стецівка Звенигородського р-ну – Мокра Калигірка – Глиняна Балка Катеринопільського р-ну Черкаської обл. У східній частині досліджуваних говірок фонема [р'] реалізується звуком [р']. У західній частині, а також у деяких катеринопільських та шполянських говірках побутує лексема *бу'рак* із диспалаталізованим звуком [р], що в основному підтверджує дані АУМ (I, к.№79). В результаті опору однієї діалектної системи іншій утворилися фонетичні варіанти лексеми *бу'р'ак*, де звук [у] переходить в [а] або в [о^у]. Лексема *ба'рак* формує суцільний ареал у північно-західній частині досліджуваного мікроконтинууму. Невеликими мозаїчними ареалами та поодинокими вкрапленнями відзначається лексема *бо'рак*.

Для реалізації семи 'листя буряків' в українській мові функціонують лексеми *бурячиння* та *буряковиння*. На теренах досліджуваної території лексема *бурячиння* вживається у таких фонетичних варіантах: *бура'чин'а*, *бура'чин':а*, *бур'а'чин':а*. Як свідчать численні дослідження та власні польові записи, для середньонадніпрянських говірок характерне вживання лексеми *бур'а'чин':а* на позначення поля з-під буряків. На всій досліджуваній території названу сему реалізує лексема *'гичка*. У частині шполянських, звенигородських говірок фонема [ч] реалізується звуком [ч'].

Розширення номінативного поля лексеми *'гич^(ч)ка* зумовлює варіативність її семантичної структури. У говірках подільсько-середньонадніпрянського суміжжя виявлено такі типи семантичної структури лексеми *'гич^(ч)ка*.

Таблиця 1

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМИ *'ГИЧ^(ч)КА*

Семи Типи семантичної структури	Листя буряків	Листя часнику	Листя моркви	Листя гарбузів	Листя цибулі	Верхня частина зав'язаного мішка
1.	+					+
2.	+	+				+
3.	+		+			+
4.	+	+	+			+
5.	+			+		+
6.				+		+
7.		+				+
8.						+
9.			+			+
10.	+				+	+
11.	+	+			+	
12.		+			+	+

Лексема *бу'р'ак* активно функціонує у пареміях суміжжя: наприклад, *наздо'гад бура'к'іў* – сказати що-небудь не за темою та у сучасному фольклорі про нелегке життя селян: *бу'р'ак'и ра'дочками с'тел'ац':а лис'точками, т'реба їти на бура'ки*.

У другій главі “ТГЛ на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин” розглянуто репрезентацію та деривацію кількох лексико-семантичних мікрогруп з архісемою на позначення рослини, що росла на цій ділянці землі: поле з-під пшениці, жита, ячменю, вівса, кукурудзи, гречки, гороху, соняшника.

На досліджуваній території назви поля, на якому росли сільськогосподарські рослини, утворюються переважно від мотиваційної основи – назви рослини за допомогою словотвірного форманта *-ис'ко*, *-ишче*, *-анка*. Продуктивним у творенні назв поля на території суміжжя є суфікс *-ишче*. Наші спостереження підтверджують дані АУМ про те, що суфікс *-ис'ко* у назвах на позначення поля, на якому росли сільськогосподарські культури, характерний для подільського говору і клиноподібно заходить вглиб досліджуваної території до р.Гнилий Тікич. У північній та південній частинах досліджуваного мікроконтинууму ареал суфікса *-ис'ко* поступається ареалу локативних лексем із суфіксом *-ишче*. Спорадично на території типових подільських говірок зустрічаються лексеми з суфіксом *-ишче*, хоча це може

бути швидше нівелювання діалектних форм літературною мовою, аніж наступ середньонаддніпряньських елементів.

У говірках подільсько-середньонаддніпряньської межі виявляє активність словотвірний суфікс *-анка*, лексеми з яким формують суцільний ареал у південно-західній частині. Твірними основами дериватів є назви самих рослин – *го^урохл'анка*, *го'рохв^(ф)йанка*, *куку'ру'з'анка*, *пиш^ениш'н'анка*, *жит'н'анка*, *в'іў'с'анка*.

На території суміжжя суфікс *-анка* у лексемах на позначення поля інноваційний, що є однією з ознак перехідних говірок. Він функціонує лише паралельно з іншими формантами. На всій досліджуваній території за допомогою форманта *-анка* утворюються лексеми на позначення сухих стебел пшениці, ячменю, вівса, гречки, гороху.

Якщо модель творення лексем на позначення назв поля у говірці єдина й охоплює всі можливі семантично близькі назви, то тоді забезпечуються симетрія формальної і семантичної структури. Найбільше говірок з єдиною моделлю творення назв поля із суфіксом *-ишиче*: *йач'м'і'нишиче*, *'сой(н)аш'нишиче*, *горо'хо'вишиче*, *гре^н'ча'нишиче*, *в'іў'сишиче*, *оў'сишиче*, *пиш^е'ни'чишиче*, *'жит'нишиче*, *куку'руз'нишиче*; із *-ис'ко* – сім: *пиш^е'нис'ко*, *йачме'нис'ко*, *в'іў'сис'ко*, *г'речис'ко*, *го^урохо'вис'ко*, *в'іў'с'а'нис'ко*, *йач'м'і'нис'ко*, *гре^н'ча'нис'ко*, *пиш^е'ниш'нис'ко*; із суфіксом *-анка* – 3: *жит'н'анка*, *пиш^ениш'н'анка*, *в'іў'с'анка*, *гре^н'чанка*, *куку'руз'анка*, *го'рохл'анка*, *йачи'м'інка*.

У решті говірок симетрія порушується. В окремих говірках можуть співіснувати різні синонімічні суфікси з точно окресленим значенням, які ніби закріплені за певними основами. Наприклад, суфікс *-анка* у деяких говірках утворює лексеми на позначення поля з-під вівса, гречки, пшениці, жита, гороху – *в'іў'с'анка*, *гре^н'чанка*, *го^урохл'анка*, *жит'н'анка*, *пиш^ениш'н'анка*, поряд із *-ис'ко* в семантично тотожному утворенні: *гре^н'чанис'ко*, *йачи'менис'ко*, *го^уро'хо'вис'ко*. В окремих говірках утворюються лексеми за допомогою суфікса *-ишиче*: *в'іў'с'анишиче*, *сойаш'нишиче*, *йач'м'і'нишиче*, *пиш^е'нишиче*, *го'рохвишиче*, але *'житнис'ко*, *горохо'вис'ко*, *гри^е'ч'н'іўка*. У деяких говірках паралельно вживаються словотвірні форманти *-ис'ко*, *-ишиче* на позначення одного семантичного явища: поля з-під гречки, поля з-під гороху, поля з-під вівса, поля з-під пшениці, поля з-під жита; *-ис'ко*, *-анка* – на позначення поля з-під вівса та з-під гороху. Активізація синонімів є характерною ознакою перехідних зон. Якщо словотвірні типи із суфіксами *-ишиче*, *-ис'ко*, *-анка* можна вважати активно діючими словотвірними моделями для певних говірок, то обмежене функціонування структур із суфіксами *-ин'(:)а*, *-ак*, *-ик* (*кукуруз'н'ак*, *в'іў'с'ак*, *куку'ру'зин'(:)а*, *сой(н)ашни'чин':а*, *го^(оу)'рох'ли^(е)'н'(:)а*, *куку'рузник*) свідчить про непродуктивність цієї моделі для творення назв полів. Деривати з формантом *-ин':а* у досліджуваних говірках, як і в літературній мові, характерні на позначення листя і стебел рослин.

Малопродуктивним у творенні назв поля з-під сільськогосподарських рослин є спосіб вторинної номінації. У деяких говірках назва самої рослини позначає поле, на якому вона росла, – *го'рох*, *'сон'ашник*, *г'речка*, *йач'м'ін'*. Інколи довершеність номінації досягається атрибутом *с'кос'аний*. Номінативну недостатність ситуативно можуть компенсувати описові форми (*'поле, де ско'сили йач'м'ін'*; *'поле, на йа'кому ско'сили о'вес*; *'поле, на йа'кому ско'сили г'речку*; *'поле, з йа'кого з'їбрали го'рох*; *'поле с-п'ід 'сойашник'іу*) та атрибутивні словосполучення *йач'м'ін':е 'поле, в'їу'с'ане 'поле, г'речкове 'поле, куку'руз'ане 'поле, го'рохове 'поле, го'рохл'ане 'поле, шиш'є'ничне 'поле*. Назви-словосполучення з атрибутивним опорним компонентом вживаються паралельно із однослівними назвами.

Третя глава “ТГЛ агентивів” охоплює сім семантичних груп – назви осіб, які беруть участь у процесах орання, сіяння, сапання, косіння, згрібання, в'язання, молотіння. Агентивно-професійні назви осіб неодноразово ставали предметом спеціальних діалектологічних досліджень. Праці І.Ковалика, Я.Закревської, С.Бевзенка, П.Гриценка, О.Захарків, К.Лук'янюк, І.Олійник, Л.Яропуд та ін. дають ареальну інформацію про особливості словотворення цієї лексико-семантичної групи.

Назви виконавців дій, пов'язаних із сільським господарством, у говірках подільсько-середньонадніпрянського суміжжя становлять багату мікрогрупу, яка характеризується лексичними і словотвірними особливостями. Аналіз просторової поведінки назв осіб, які займаються землеробством, у досліджуваних говірках показав, що чітких ареалів на обстеженій території ці лексеми не утворюють.

У **другому розділі** “*Географічна диференціація сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського суміжжя*” представлено географію лексем, вказано на межі й особливості перехідних говірок, а також визначено місце аналізованої сільськогосподарської лексики в загальноукраїнському контексті.

У **першій главі** на основі атомарних та синтетичних карт з'ясовано, що територія західніше Умані і східніше р. Гнилий Тікич характеризується взаємопроникненням елементів подільських і середньонадніпрянських говорів, утворює мереживну сітку із 6-ти пасом ізоглос.

1. Західне пасмо ізоглос, яке знаходиться західніше Умані, репрезентоване такими протиставленнями на фонетичному та лексико-семантичному рівнях (перші – подільські елементи): 1) *пйат'нац'атка* : *хрест*, *'копа* ‘складена у вигляді хреста для просушування купа із 15-ти снопів’ (к.1, 1); 2) *фа'сол'а* : *ква'сол'а* ‘рослина родини бобових’ (к.1, 2); 3) *фа'со'лин'.а*, *ква'со'лин'.а* : *квасо'лин':а*, *ба'дил':а* ‘бадилля квасолі’ (к.1, 3); 4) *бура'чин'.а*, *'гичка* : *'гичка*, *'гич'ка*, *бур'а'чин':а* ‘листя буряків’ (к.1, 5); 5) ‘спеціальна підстилка для кладки

снопів, 'прийменник' : 'підлога у хліві', 'черінь печі', 'прийменник' – семантика лексеми *п'ід* (к.1, 4).

2. Друге пасмо ізоглос проходить східніше Умані і західніше річки Гірський Тікич, компактне північніше Умані і розмите у південній його частині. Воно знаходить відображення в опозиції подільських і середньо-наддніпрянських елементів: 1) *с'кирта, с'тирта, с'кир'да* : *с'кирта* 'велика кладка намолоченої соломи' (к.2, 7); 2) *по'лова, т'рина*, спорадично *'хонта* : *по'лова* 'дрібні відходи від провіювання обмолоченого зерна' (к.2, 1); 3) *го'рох* : *го'рох* 'горох' (к.2, 2); 4) *ко'н'у'шина, к'леве'р, би'ри'є'жина* : *к'л'еве'р, кон'у'шина* 'конюшина' (к.2, 1); 5) *помидора, пом'идора* : *пом'идор, помидор* 'помідор' (к.2, 10); 6) *'зочко, 'в'ічко* : *'очко, 'в'ічко* 'вічко картоплі' (к.2, 8); 7) *морк'вин'.а, морко'вин'.а* : *морк'вин':а, ба'дил':а* 'стебла і листя моркви' (к.2, 4); 8) *на'с'ін(:)ик, на'с'іл'ник*, спорадично *жоў'т'ак, жоўп'л'ак* : *жоў'т'ак, ри'пак* 'переспілий огірок' (к.2, 6).

3. Третє пасмо ізоглос проходить у басейні р. Гірський Тікич і репрезентоване такими опозиціями (перші – подільські елементи): 1) *пши'нишини'чин'(:)а, пши'нич'н'анка* : *пши'нична со'лома* 'пшенична солома' (к.1, 6); 2) *'зерн'ата, 'дз'ерн'ата, 'с'імйачка* : *на'с'ін':а, 'лускан':а* 'зерна соняшника, гарбуза, вживані як ласощі' (к.1, 12); 3) *бара'бол'а, кар'тошка, кар'топл'а* : *кар'топл'а, кар'тошка* 'картопля' (к.1, 13); 4) *бара'бо'лин'(:)а, 'вуде'н'.а* : *картон'лин':а* 'стебла і листя картоплі' (к.1, 10); 5) *фун'тоўка, хун'тоўка, ци'бул'а* : *'п'ід:имка* 'цибуля, що росте однією головою' (к.1, 7); 6) *чор'нушка, 'тиканка, 'с'і'йанка* : *'с'і'йанка* 'посівний матеріал для цибулі' (к.1, 11); 7) суфікси *-ис'ко* : *-ишче* у творенні лексем на позначення поля, на якому росло жито (к.1, 8); 8) *сон'ашни'чин'(:)а, сойашни'чин'(:)а, 'сон'ашник, 'сойашник* : *сойаш'нишче, сон'аш'нишче* 'поле з-під соняшника' (к.№1, 9).

4. Пасмо, яке знаходиться у межиріччі Гірського і Гнилого Тікичів утворюється протиставленням таких елементів (перші – подільські): 1) *'суржик, сур'жок, 'суржа*, спорадично *пе'ре'с'іў, пе'р'е'с'еў* : *'м'ішанка*, спорадично *'суржик*, 'змішаний посів жита і пшениці'; 2) *жит'н'анка, 'житн'а со'лома*, спорадично *жи'т'анка, 'житник* : *'житн'а со'лома*, спорадично *'житни'є'ц'а* 'житня солома' (к.2, 13); 3) *'пос'л'ід, од'в'ійки*, спорадично *пос'л'от* : *от'ходи* 'відходи у вигляді побитих зерен' (к.2, 11); 4) *м'і'телка, 'китиц'а, к'в'ітка, 'волот'* : *м'і'толка* 'суцвіття кукурудзи' (к.2, 15); 5) *'с'імйа*, спорадично *'с'імн'а, на'с'ін'(:)а* : *'с'імн'а*, спорадично *'с'імйа* 'насіння конопель'; 6) *'лускати, 'дз'о'бати*, спорадично *гоби'рати* : *лу'зат', 'лускат'(и)* 'лузати насіння'; 7) *го'родина, 'говоч'і* : *'овоч'і*, спорадично *'овошч'і* 'загальна назва городніх культур' (к.2, 12); 8) *кор'чоўка, кор'чушка, кор'чуха* : *к'воч'ка, куш'чоўка* 'цибуля, що росте кущем' (к.2, 16); 9) *гой'рох, 'пул'анок, 'завйазок* : *корн'і'шон, корн'а'шок* 'недорозвинутий огірок'; 10) *о'гудин'(:)а, о'гудина, 'вудина* : *'гудина* 'стебла і

листя огірків'; 11) суфікси *-ис'ко* : *-ишче* у лексемах на позначення поля з-під пшениці (к.2, 3), ячменю (к.2, 9), вівса (к.2, 5).

5. П'яте пасмо ізоліній утворюється протиставленнями на фонетичному, лексичному, семантичному рівнях: 1) *в'іу'с'уг, гоу'с'уг* : *оу'с'уг* 'вівсюг, дикий овес' (к.1, 22); 2) *зи'р'но, з'б'іж'(:)а, хл'іб* : *зи'р'но* 'зерно, що зберігається в приміщенні' (к.1, 19); 3) *'волот', м'і'телка* : *коло'сок* 'колосок вівса' (к.1, 20); 4) *'шапка, шат'ро* : *коу'пак* 'розгорнений і поставлений сніп на невеликій кладці снопів' (к.1, 23); 5) *т'рина, по'лова* : *по'лова* 'дрібна пом'ята чи потерта солома' (к.1, 15); 6) *кур'дупил', 'шушвал'ок*, спорадично *по'чаток, ка'чан* : *не'до'г'ін* 'недорозвинутий качан кукурудзи' (к.1, 17); 7) *нас'ін'.ова кар'топл'а* : *нас'ін':ева* 'середня картопля' (к.1, 14); 8) *ка'бак, гар'буз, гар'буза* : *гар'буз* 'гарбуз' (к.1, 21); 9) *каба'чин'(:)а, гарбу'зин'(:)а, ба'дил'(:)а* : *гарбу'зин':а* 'стебла і листя гарбуза' (к.1, 21); 10) суфікси *-ис'ко, -анка* : *-ишче* у творенні назв поля з-під гороху (к.1, 18); 11) форми інфінітива на *-ти* : *-т'* : *го'рати* : *го'рат'* (к.1, 16).

6. Крайнє східне пасмо ізоглос подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі утворюється протиставленням таких елементів (перші – середньонаддніпрянські): 1) *'в'інич':а* : *п'росо 'дике, 'в'іничне, ту'рец'ке* 'сорго' (к.2, 21); 2) *гре'чана со'лома* : *гре'чанка, г'речнишче* 'гречана солома' (к.2, 17); 3) *кул', око'лот* : *гоко'лот, с'н'ін* 'сніп рівно вимолоченої нем'ятої соломи, що використовується для вкривання будівель' (к.2, 24); 4) *с'кирта* : *с'т'іг, с'т'і'жок* 'велика кладка снопів у дворі, на току' (к.2, 7); 5) *луш'тин':а* : *'пос'л'ід, по'лова* 'послід, відвійки гречки' (к.2, 20); 6) *п'ш'інка* : *куку'руза* 'кукурудза' (к.2, 25); 7) *пли'т'уча ква'сол'а* : *в'йушча ква'сол'а, фа'сол'а* 'квасоля із витким стеблом' (к.2, 23); 8) *бу'р'ак* : *бу'рак, ба'рак, бо'рак* 'буряк' (к.2, 18); 9) *'цибух, ст'р'елка* : *стр'і'ла, ст'р'елка* 'насінний пагін часнику' (к.2, 19); 10) *'цибух* : *стр'і'ла, ст'р'елка* 'насінний пагін цибулі' (к.2, 19); 11) *'закришка, 'п'і'я* : *сти'є'п'і'я, ни'є'ро, 'п'і'я* 'листя молоді цибулі' (к.2, 22); 12) *р'і'л':а* : *ри'л'(:)а* 'рілля' (к.2, 18).

Коментар до карти №1

1 – *п'ят'нади'атка* 'складена у вигляді хреста для просушування купа із 15-ти снопів'; 2 – *фа'сол'а* 'квасоля'; 3 – *фа'солин'.а* 'бадилля квасолі'; 4 – семантика лексеми *п'ід*; 5 – *бура'чин'.а* 'гичка, листя буряка'; 6 – *пше'нич'н'анка* 'пшенична солома'; 7 – *'п'ід:имка* 'цибуля, що росте однією головкою'; 8 – суфікс *-ис'ко* у лексемах на позначення поля з-під жита; 9 – *сон'ашни'чин'(:)а* 'поле з-під соняшника'; 10 – *бара'болин'(:)а* 'стебла і листя картоплі'; 11 – *чор'нушка* 'посівний матеріал для цибулі'; 12 – *'зерн'ата* 'зерна соняшника, гарбуза, вживані як ласощі'; 13 – *бара'бол'а* 'картопля'; 14 – *нас'ін'(:)ова* 'середня картопля'; 15 – *т'рина* 'дрібна пом'ята чи потерта солома'; 16 – форми інфінітива на *-ти*; 17 – *ни'є'до'г'ін* 'недорозвинутий качан кукурудзи'; 18 – суфікс *-ис'ко* у лексемах на позначення поля з-під

гороху; 19 – *з'б'іж'(:)а* ‘зерно, що зберігається в приміщенні’; 20 – *'волот'* ‘колосок вівса’; 21 – *ка'бак* ‘гарбуз’, *каба'чин'(:)а* ‘гарбузиння’; 22 – *в'іў'с'уг, гоў'с'уг* ‘вівсюг, дикий овес’; 23 – *'шанка* ‘розгорнений, поставлений колосками вниз сніп на невеликій кладці снопів’.

Коментар до карти №2

1 – *ко'н'у'шина* ‘конюшина’; 2 – *го'р'ох* ‘горох’; 3 – суфікс *-ис'ко* у лексемах на позначення поля з-під пшениці; 4 – *-ин'.а* у лексемах *морк'вин'.а* ‘морквиння’, *бара'бол'ин'.а* ‘картоплиння’; 5 – суфікс *-ис'ко* у лексемах на позначення поля з-під вівса; 6 – *на'с'іл'^(')н'ник* ‘переспілий огірок’; 7 – *с'тирта* ‘велика кладка намолоченої соломи’; 8 – *'гочко* ‘вічко картоплі’; 9 – суфікс *-ис'ко* у лексемах на позначення поля з-під ячменю; 10 – *пом'ідора, пом'ідора* ‘помідор’; 11 – *'нос'л'ід* ‘відходи у вигляді побитих зерен’; 12 – *го'родина* ‘загальна назва городніх культур’; 13 – *жит'н'анка* ‘житня солома’; 14 – *шо'лу'шин':а* ‘обгортка качана кукурудзи’; 15 – *м'і'телка* ‘суцвіття кукурудзи’; 16 – *кор'чоўка* ‘цибуля, що росте кущем’; 17 – *гре'чана со'лома* ‘гречана солома’; 18 – *бу'р'ак* ‘буряк’; 19 – *'цибух* ‘насічний пагін часнику’; 20 – *луш'пин':а* ‘відвійки гречки’; 21 – *'в'інич':а* ‘сорго’; 22 – *'закришка* ‘листя молодій цибулі’; 23 – *пли'т'уча ква'сол'а* ‘квасоля із витким стеблом’; 24 – *кул'* ‘сніп рівно вимолоченої нем'ятої соломи, що використовується для вкривання будівель’; 25 – *п'ш'інка* ‘кукурудза’.

На основі ареального членування території подільсько-середньонаддніпряньського суміжжя на матеріалі сільськогосподарської лексики можна констатувати, що основною опозицією у реалізації лексико-семантичних явищ є опозиція захід – схід. Разом із тим посткартографована інтерпретація лексичного, фонетичного, морфологічного матеріалу дає змогу виділити у складі досліджуваного континууму: *північно-західну, північно-східну, південно-східну та південну групу говірок.*

У **другій главі** “*Перехідні говірки подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя*” відзначено активізацію творення синонімічних одиниць (*кар'топл'а, бара'бол'а*), розширення семантичного поля лексем (*в'іў'с'аниц'а* ‘трава’, ‘відсів із проса’, ‘полова’, ‘вівсяна солома’, ‘трава, схожа на говес’; *п'ят'нац'атка* ‘дівчина п'ятнадцяти років’, ‘ряд кіп із 15-ти снопів’), виникнення і функціонування лексем, нехарактерних контактуючим говорам (*д'ід* ‘переспілий огірок’, *ру'д'ак, м'елко'з'ор* ‘послід, відходи у вигляді побитих зерен’, *би'ри'є'жина* ‘конюшина’), консервацію значень архаїчних лексем (*п'шатки* ‘складена у вигляді хреста для просушування купа із 15-ти снопів’); лексичну контамінацію (*ст'р'ілбух* ‘насічний пагін цибулі’, *гайда'рак* ‘буйна коноплина’); гіперичні явища на рівні фонетики (перехід |o| → [y] *вус't'учка, гус't'уки*; |y| → [o]: *род'у'ки* ‘руді відвійки гречки’; ствердіння |p'| → |p| *п'ради'во, п'рад'иво*; [i] → [e^н] *оге'р'ок* ‘огірок’, [и] → [e] – *у'зер* – ‘нижня товста частина снопа’, втрата початкового етимологічного голосного у лексемах *гу'рок, г'і'рок*

‘огірок’, активізацію субститутивних процесів ($|т| - |д|$, $|б| - |п|$, $|п| - |х|$, $|ч| - |ш|$, $|р| - |к|$, $|с| - |ш|$, $|в| - |м|$, $|г| - |пл|$, $|р| - |л|$), ширший інвентар протетичних приголосних порівняно з контактуючими говорами ($[г] - го'тава$, $[л] - лу'тава$, $[в] - во'тава$ ‘трава, що виросла в той же рік на місці скошеної’).

У третій главі “Загальноукраїнський контекст сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського суміжжя” виділено назви, засвідчені з близьким чи аналогічним значенням в українському діалектному мовленні.

Для західної зони досліджуваного діалектного континууму характерне вживання лексем, які відомі у південно-західних говорах, зокрема подільських, волинських, буковинсько-покутських. Лексеми, зафіксовані у східній зоні, виявляють паралелі найчастіше у середньонадніпряньських говірках, зокрема, полтавських, правобережночеркаських, середньо- і східнополіських, правобережнополіських. Вузьколокальні лексеми народної сільськогосподарської номенклатури мають паралелі у південно-західних, південно-східних та північних діалектах.

Проведене дослідження сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського суміжжя дає підстави для таких **висновків**:

1. Тематична група сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського суміжжя, як і лексика інших територіальних утворень, є мікросистемою, для якої характерні явища синонімії, антонімії, полісемії, формального варіювання слова. Тематичні підгрупи ТГ сільськогосподарської лексики характеризуються гіперо-гіпонімічними відношеннями компонентів.

2. Переважній більшості ЛСГ характерна парадигматична організація елементів. Кожне слово входить у певну лексико-семантичну парадигму, а якщо воно багатозначне – в кілька. Індивідуальна семантика лексем розкривається через протиставлення за певними істотними ознаками іншим членам парадигм.

Мікропарадигма формується внаслідок реалізації опозиції сем, наприклад: зіставлення лексико-семантичних комплексів ‘пшениця, яку сіють на зиму’ : ‘пшениця, яку сіють навесні’ утворює мікропарадигму, релевантну для більшості досліджуваних говірок. Для частини досліджуваних говірок характерні лексико-семантичні опозиції, що формуються диференційними ознаками опозитів: ‘спосіб та особливості висаджування рослини’, ‘функціональне призначення, сільськогосподарська цінність’, ‘особливості будови’. Наявність регулярних опозицій сем є однією з ознак ЛСГ на позначення ранніх і пізніх зернових, деяких овочевих культур, рослин родини лілійних.

3. Міжтематичні відношення, встановлені між аналізованими сегментами сільськогосподарської лексики, свідчать про зв'язок віддалених нині в плані відображення

дійсності ТГЛ – землеробства і тваринництва: *'їалова ка'нуста, 'їаловий ог'і'рок, 'шута ка'нуста; 'їалова ко'рова, 'шута ко'за*. Наявність спільних компонентів різних ТГЛ – один із шляхів розвитку складу і семантичної структури лексики.

4. Сільськогосподарські назви подільсько-середньонадніпряньського суміжжя утворюють типові моделі мотивації, зокрема 'рослина' > 'назва стебел і листя' (*куку'ру'зин'(:)а, бара'бо'лин'(:)а, фа'со'лин'(:)а, ци'бу'лин'(:)а*); 'рослина' > 'назва сухих стебел' (*пши'нич'н'анка, 'жит'н'анка, го'рохл'анка*) 'рослина' > 'назва поля з-під рослини' (*го'рохвис'ко, го'рохвище, куку'рузище*); 'плід' > 'рослина' (*ка'чан – кача'ни 'кукурудза'*); 'назва дії' > 'назва агента, який виконує дію' (*о'рати – о'рач*).

5. Важливу роль у динаміці компонентів лексико-семантичної системи відіграє вторинна номінація: а) метонімічне перенесення назви за суміжністю: *о'вес* 'колосок вівса', *кача'ни* 'кукурудза', *ви'р'хи* 'суцвіття кукурудзи', *куку'руза* 'необлущений качан кукурудзи', *г'речка* 'поле з-під гречки', *го'рох* 'поле з-під гороху', *'сон'ашник* 'поле з-під соняшника'; б) метафоричне перенесення за схожістю ознак: *м'і'т'олка, 'в'іник* 'колосок проса', *'коле"со, та'р'ілка, пал'а'ниці'а* 'головка соняшника', *ст'р'(")елка* 'насінний пагін цибулі, часнику', *пши'є'нишник* 'сорго', *сул'тан* 'суцвіття кукурудзи', *осо'ка* 'листя молодого часнику'.

У функції вторинних номенів часто виступають зооніми – *во'ук, 'зайчик, 'п'івен* 'середина кавуна', *к'воч'(")ка* 'цибуля, що росте кущем'. Такі назви, як правило, не мають вузького термінологічного значення і входять у різні терміносистеми як готові моделі номінації.

6. Зіставлення репрезентантів ТГ сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського суміжжя з відповідниками інших діалектних зон вказує на те, що значна частина лексем суміжжя не обмежується названим ареалом і засвідчує тісні зв'язки з іншими українськими діалектними зонами: лексеми, зафіксовані у типових подільських говірках, відомі південно-західним говорам. Лексеми, зафіксовані у східній частині досліджуваного мікроконтинууму, виявляють паралелі найчастіше у середньонадніпряньських говірках. Вузьколокальні лексеми народної сільськогосподарської номенклатури мають паралелі у південно-західних, південно-східних та північних діалектах.

7. Посткартографічна інтерпретація ізоглос сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського діалектного суміжжя засвідчує, що тенденція поширення лексем відповідає опозиціям захід – схід, опозиція північ – південь проявляється часково. Внаслідок типологічного зближення і групування ізоглос чітко виділяються декілька структурно-територіальних одиниць: а) типові подільські говірки і типові середньонадніпряньські говірки; б) групи говірок – північно-західна, північно-східна, південно-східна, південна; в) острівні мікроареали, які входять до складу кожної з груп

говірок. Із 140 скартографованих явищ в атласі сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського суміжжя 71 виявилися ареально протиставними.

Зіставлення синтетичних карт типових ізоглос дозволило визначити межу між подільським і середньонадніпрянським говорами. Територія, окреслена ізоглосами західніше Умані і східніше річки Гнилий Тікич, є територією зіткнення двох діалектних систем, характеризується взаємопроникненням елементів подільських і середньонадніпрянських говорів і утворює мереживну сітку із 6-ти пасом ізоглос. Територія, окреслена крайнім західним та крайнім східним пасмами ізоглос, є зоною перехідних говірок подільсько-середньонадніпрянського типу.

8. Значна частина ізоглос проходить в різних напрямках, окреслюючи ареали, що не виявляють чітких лінгвогеографічних тенденцій. Виділені на матеріалі сільськогосподарської лексики пасма ізоглос у зоні контакту середньонадніпрянського і подільського говорів узгоджуються із даними АУМ. Явище накладання різнодіалектних ареалів відбувається на всіх мовних рівнях. Зіткнення говірок різних типів відбивається на їх структурах, породжує не лише співіснування різнодіалектних рис у межах говірки, а й поступову зміну функціонального балансу в бік однієї з говірок.

9. Особливість досліджуваної території в її маргінальності стосовно двох говорів – подільського і середньонадніпрянського – і двох наріч – південно-західного і південно-східного. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа носить індивідуальний характер, засвідчує фузійне обопільне проникнення подільських і середньонадніпрянських елементів і є третім, відмінним від двох контактуючих говорів, типом діалектного мовлення, особливістю якого є системне поєднання рис діалектів, що взаємодіють, та функціонування інноваційних мовних явищ.

10. Специфічними локальними явищами, які не сягають жодного з взаємодіючих діалектів, є збереження архаїчних лексем, лексична контамінація, функціонування лексем, не засвідчених у сусідніх говорах, збільшення кількості протетичних приголосних, гіперичні явища на фонетичному рівні, акцентна варіативність та граматичні процеси.

11. Аналіз діалектної сільськогосподарської лексики порубіжжя показує безперервний процес розвитку діалектних явищ у мовному просторі.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Тищенко Т.М. Ареалогія сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі // Наука і сучасність: Збірник наукових праць. – К.: Логос, 2001. – Т. XXVI. – С. 268–279.

2. Тищенко Т.М. Перехідні говірки подільсько-середньонаддніпрянського діалектного суміжжя (на матеріалі сільськогосподарської лексики) // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць. – К.: Товариство “Знання” України, 2002. – С.228–235.

3. Тищенко Т.М. Ареалогія подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя (на матеріалі словотвору назв поля з-під сільськогосподарських культур) // Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ, 2002. – С.142–151.

4. Тищенко Т.М. Лексико-семантична група на позначення соломи у говірках подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя // Вісник Черкаського університету. – Вип.42. – Серія: Філологічні науки. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2002. – С.78–85.

5. Тищенко Т.М. Назви картоплі в уманській говірці // Лінгвогеографія Черкащини: Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції. Умань, 25-26 травня 2000 року. – К.: Знання, 2000. – С.29–30.

6. Тищенко Т.М. Словотвір агентивів у говірках подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики: Збірник матеріалів загальноуніверситетської звітної наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів філологічного факультету (15-17 травня 2001 року). – Вип.2. – К.: Товариство “Знання” України, 2001. – С.22–23.

7. Діалектологічна практика: Методичні рекомендації для студентів філологічного факультету / Укл. Тищенко Т.М. – К.: Знання, 2001. – 19с.

8. Тищенко Т.М. Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа (за даними сільськогосподарської лексики) // Мова у слов'янському культурному просторі: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23-25 травня 2002 року. – Умань: Графіка, 2002. – С.43–44.

АНОТАЦІЯ

Тищенко Т.М. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2003.

У дисертації проаналізовано склад, структурну організацію, семантику й географічне поширення сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянської межі.

У результаті вивчення ареалогічних особливостей лексики визначено умовну межу між подільським і середньонаддніпрянським говорами, виділено смугу говірок подільсько-середньонаддніпрянського типу; з'ясовано внутрішнє членування перехідного ареалу; виявлено міждіалектні зв'язки та паралелі сільськогосподарської лексики суміжжя; охарактеризовано специфічні явища у лексиці перехідних говірок; створено “Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянської межі”, який містить 141 атомарних і 12 зведених карт. У науковий обіг вводиться новий значний за обсягом емпіричний матеріал, що прислужиться при укладанні Словника українських говорів та Лексичного атласу української мови.

Ключові слова: подільсько-середньонаддніпрянська межа, тематична група лексики, лексико-семантична група, перехідна зона, пасмо ізоглос, сільськогосподарська лексика.

АННОТАЦІЯ

Тищенко Т.Н. Подольско-среднеподнепровское пограничье в свете изоглосс. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию подольско-среднеподнепровского диалектного пограничья на лексическом уровне. Выбор территории обусловлен тем, что она представляет собой регион взаимопроникновения двух говоров и двух диалектных систем. Переходные диалектные зоны – особый тип существования диалектного языка, характеризующийся разнодиалектными чертами и инновационными явлениями, требующий целостного изучения на всех структурных уровнях.

Предметом исследования стали тематические группы лексики: наименования сельскохозяйственных культур; наименования полей, с которых собраны сельскохозяйственные культуры; наименования лиц, занятых полеводством.

Работа выполнена на материале полевых записей, произведённых на протяжении 1997-2001 гг. в 131 н.п. Винницкой, Черкасской и Кировоградской областей, по специально разработанной программе. Для более полного анализа привлекался материал опубликованных и рукописных атласов и словарей диалектной лексики, Общеславянского лингвистического атласа.

В диссертации рассматривается состав, структурная организация, семантика, пространственная вариативность сельскохозяйственной лексики, используемой для номинации ранних зерновых, стеблей злаковых, способов хранения соломы, поздних

зерновых, бобовых культур, технических культур, огородных культур, полей из-под сельскохозяйственных растений, лиц, занятых полеводством. Каждая ТГЛ объединяет несколько ЛСГ. Анализируемый сегмент сельскохозяйственной лексики составляет структурную целостность, характерными признаками которой являются гиперо-гипонимические отношения компонентов, синкретизм лексем, мотивационные связи между элементами смежных лексико-семантических групп. Некоторые группы отличаются структурной автономностью, и их включение в тематическую группу сельскохозяйственных культур осуществляется по логико-понятийному принципу. Анализ трех лексических подгрупп выявил сложную структурную организацию сельскохозяйственной лексики подольско-среднеподнепровского пограничья.

В результате изучения ареалогических особенностей лексики определена условная граница между подольским и среднеподнепровским говорами, которая проходит западнее г. Умани и восточнее р. Гнилой Тикич, определена полоса переходных говоров подольско-среднеподнепровского диалектного типа, образованную 6-ю пучками изоглосс; установлено внутреннюю дифференциацию переходного ареала, в частности выделено северо-западную, северо-восточную, южную, юго-восточную группы говоров. Кроме того, часть подольских элементов функционирует на территории распространения среднеподнепровских элементов и наоборот.

Определены междиалектные связи и параллели сельскохозяйственной лексики подольско-среднеподнепровского пограничья, установлены соотношения ареалов, выделяемых на основе сельскохозяйственной лексики, с ареалами, образованными другими тематическими группами лексики и единицами фонетического и грамматического уровней языка.

Посткартографированная интерпретация лексического материала позволяет утверждать, что основная тенденция распространения лексем на территории подольско-среднеподнепровского пограничья отвечает оппозиции запад – восток. Некоторые изоглоссы разделяют исследуемый ареал на южную и северную часть. Значительное количество изоглосс проходит в различных направлениях, выделяя ареалы, которые не имеют чётких лингвогеографических тенденций. В работе констатируется, что при изучении диалектного членения языковой территории одинаково важны данные всех структурных уровней.

В диссертации установлено, что для переходных говоров подольско-среднеподнепровского пограничья характерны активизация образования синонимических единиц, расширение семантического поля лексем, возникновение и функционирование лексем, не зафиксированных в контактных говорах, сохранение

архаических черт, лексическая контаминация, угасание явлений лексики и семантики, активно функционирующих в смежных говорах, гиперические явления на фонетическом уровне, увеличение количества приставных согласных.

Атлас сельскохозяйственной лексики подольско-среднеподнепровского пограничья насчитывает 141 атомарных и 12 синтетических карт, материал которых может быть использован при составлении Словаря украинских говоров и Лексического атласа украинского языка.

Ключевые слова: подольско-среднеподнепровское пограничье, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, сельскохозяйственная лексика, переходная зона, пучок изоглосс.

ANNOTATION

Tyshchenko T.N. Podillya and mid-Dnieper junction area in connection with isoglosses.

Manuscript.

The thesis submitted to the degree of the Candidate of Philology in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – M.P.Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2003.

The thesis analyzes the composition, structural organization, semantics and geographical spreading of Podillya and mid-Dnieper agricultural vocabulary.

As a result of researching regional and vocabulary peculiarities a conventional border-line between Podillya and mid-Dnieper dialects has been defined; the inner division of transition region has been found out; inter-dialect links and parallels of the agricultural vocabulary of the junction area have been outlined; specific phenomena in the vocabulary of transition dialects have been characterized; the Atlas of agricultural vocabulary of Podillya and mid-Dnieper junction area with 141 atomar and 12 combined maps was compiled. The thesis introduces in practice a considerable empirical material which can be used in compiling the Dictionary of Ukrainian dialects and Lexical Atlas of Ukrainian.

Key words: Podillya and mid-Dnieper junction area, theme group of vocabulary, lexical and semantics group, transition zone, combination of isoglosses, agricultural vocabulary.